

Síndromes literàries, una eina d'introspecció en la ment humana

Tipus: [1]

Autor: [Raffio, Valentina](#) [2]

Creació: Publicat per [Valentina Raffio](#) [2] el 05/10/2018 - 07:54 | Última modificació: 05/10/2018 - 07:55

Etiquetes: Literatura

Etiquetes: Psicologia

Etiquetes: Referències literàries

Etiquetes: Trastorns

Etiquetes: Síndromes

Etiquetes: Complexos

La *Madame Bovary* de Gustave Flaubert patia una insatisfacció sentimental crònica. L'*Anna Karenina* de Lev Tolstoi, un ímpetu amorós desmesurat i destructiu. L'*Otel·lo* de Shakespeare, una gelosia malaltissa. Si alguna cosa tenen en comú aquests personatges icònics de la literatura universal, més enllà de les seves peripècies amoroses, és que han esdevingut **models per descriure el comportament humà davant una determinada situació**. La caracterització d'aquests personatges ficticis ha servit per delimitar un conjunt de quadres clínics on, la suma de diversos símptomes, defineix un estat patològic. D'aquí la creació de trastorns, símptomes i complexos amb el seu nom.

Moltes d'aquestes *alteracions de la salut mental* es presenten com a **plantejaments intel·lectuals**. És a dir, es formulen per descriure determinades conductes o trets psicològics d'una persona i, només en alguns casos, compten amb un rerefons científic suficientment sòlid que permeti consolidar el terme en l'àmbit acadèmic. Per això mateix, **la majoria d'aquests trastorns, síndromes i complexos amb base literària compten amb més acceptació en l'esfera social**. Així i tot, la creació d'aquestes categories per explicar determinats comportaments de la conducta humana ens permet establir un clar vincle entre *literatura* i *psicologia*, dues disciplines aparentment incompatibles que però comparteixen un mateix propòsit: **la voluntat d'introspecció en la ment humana**.

La literatura, essent considerada com un reflex de la realitat social, ha sigut utilitzada des de la psicologia per donar nom a un conjunt de trastorns, síndromes i complexos referents a la conducta humana | Pixabay

Literatura, una intersecció entre ciència i art

Segons apunten [els crítics i teòrics de la literatura René Wellek i Austin Warren](#) [3], hi hauria **quatre principals maneres d'entendre la relació entre literatura i psicologia**. L'estudi psicològic de l'escriptor a través de la seva obra. L'anàlisi del procés creatiu de l'escriptura. Les patologies mentals descrites en les obres literàries. I, per acabar, l'efecte de la literatura sobre els lectors. Quatre aproximacions que, **com si d'un viatge es tractés**, van des del món interior de l'autor, passant per allò que crea, traspasant l'essència dels seus personatges i, finalment, arribant a qui és capaç de submergir-se en la lectura.

Moltes d'aquestes aproximacions, sobretot referents al subjecte i al procés creatiu, han sigut àmpliament estudiades des de l'**àmbit de les humanitats**. L'origen de la creativitat, la naturalesa del geni, el procés de creació artístic, el reflex de l'autor en la seva pròpia obra: totes elles qüestions que han preocupat els teòrics de l'art durant segles. Tanmateix, més enllà dels estudis literaris, **la ciència també s'ha interessat per donar explicacions sobre el funcionament de la ment humana a través de l'anàlisi literari**. Des de la psicologia, per exemple, destaquen els estudis sobre l'anàlisi de patologies mentals descrites en la literatura, els treballs sobre la salut mental dels autors i, fins i tot, investigacions sobre la recepció de l'obra.

Aquesta intersecció entre literatura i psicologia ha obert la porta a una gran quantitat **d'estudis multidisciplinaris sobre la representació dels trastorns mentals en obres literàries o sobre la caracterització psicològica d'alguns personatges**. Una aproximació capaç de transcendir el llinar que separa les **dues cultures** i aconseguir nous plantejaments entre art i ciència. En [paraules de Carl Gustav Jung](#) [4], metge, psiquiatre, psicòleg i assagista suís, "És prou evident que la psicologia, sent l'estudi dels processos psíquics, ens pot portar a l'estudi de la literatura, perquè **la psique humana és la matriu de totes les ciències i arts**".

Segons apunten els crítics i teòrics de la literatura René Wellek i Austin Warren, hi hauria quatre principals maneres d'entendre la relació entre literatura i psicologia: des de la ment de l'autor a la del receptor | Pixabay

“L'enginyós cavaller Don Quixot de la Manxa” com a punt de partida

Les aventures de ***Don Quixot de la Manxa*** representen, sota molts punts de vista, una immersió en el món de la salut mental. Des de la crisi d'identitat que travessa el gentilhome, passant per les múltiples al·lucinacions, deliris i brots psicòtics que experimenta el llarg de l'obra. La indesxifrable ment del personatge més conegut de la literatura castellana i un dels més icònics de la literatura universal pot esdevenir un bon **punt de partida per entendre la intersecció entre literatura i psicologia**. D'aquí la gran quantitat d'estudis que giren al voltant de la ment del personatge en un intent d'extreure'n un diagnòstic.

L'obra cabdal de Miguel Cervantes de Saavedra es presenta com **la narració d'un lent i tortuós descens a la bogeria per part d'Alonso Quijano**, un gentilhome castellà qui “del poc dormir i del molt llegir, se li va assecar el cervell, de manera que va acabar perdent el seny”. En aquest cas, una àvida afició als llibres de cavalleria és la principal responsable del trontollament de la seva estabilitat mental. Ell, qui durant tants anys havia romàs en la penombra llegint històries d'heroics cavallers, **una vegada vist cremada tota la seva col·lecció de novel·les** decideix passar a l'acció i esdevenir el seu propi heroi. I és justament amb aquest episodi que, segons apunten els experts, **es desencadena el trastorn del personatge**.

D'aquest punt endavant, clar està que el noble castellà reconvertit en cavaller ha perdut el seny. El problema és entendre exactament què li passa. Cada vegada són més els psicòlegs, psiquiatres, neuròlegs i altres experts de la ment humana que **repassen l'obra en cerca d'un diagnòstic capaç d'explicar els deliris del cavaller**. La metodologia és simple, alhora que intrigant: **cada episodi que construeix les aventures del Quixot és analitzat per extreure'n un símptoma**. És, d'alguna manera, com si el mateix gentilhome acudís a una consulta psiquiàtrica per explicar què passa per la seva ment a l'espera d'un veredict.

El conegut com a "Monument a Miguel de Cervantes", encarregat com a commemoració del 300 aniversari de la mort de l'escriptor. L'escultura representa els personatges de don Quixot i Sancho Panza | Pixabay

Veure gegants allà on en realitat hi ha molins: **al·lucinacions**. Identificar persones del seu entorn amb personatges ficticis: **creences delirants i al·lucinacions**. Pensar que Aldonza Lorenzo, una dona barroera, d'ascendència morisca i encarregada de custodiar porcs, és una donzella perdudament enamorada d'ell: **trastorn delirant en fase d'erotomania**. Creure que un ramat d'ovelles, identificat com un perillós exèrcit, el persegueix per donar-li mort: **mania persecutòria**. Auto definir-se com el millor cavaller mai existit: **deliri de grandesa**.

Si bé és cert que entre els experts hi ha un cert consens sobre l'existència d'un trastorn mental que afectava el Quixot, quan s'arriba a l'emissió d'un diagnòstic comencen les divergències. Hi ha qui en la conducta erràtica del cavaller hi veu **esquizofrènia**, qui parla de **trastorn delirant**, qui ho defineix com a **trastorn bipolar**. També hi ha experts que atribueixen els deliris del Quixot a un **trastorn del son en la fase REM** o, fins i tot, a un conjunt d'**episodis psicòtics**. Entre la varietat de diagnòstics hi ha també qui diu que la bogeria del Quixot és un reflex de la ment de Cervantes i que, per tant, el boig seria l'escriptor castellà. O qui afirma amb total convicció que el gentilhome no patia de res més que d'un exacerbada idealisme que el convertia en un noble somniador. **Una discussió que, lluny de tancar-se, cada vegada planteja més possibilitats per entendre la ment del personatge.**

La relació entre literatura, psicologia i Quixot no s'acaba aquí. L'any 2008 es va proposar definir la "síndrome del Quixot" per designar aquelles **transformacions neuro-psicològiques i canvis de comportament associats amb la lectura d'una obra literària**. Segons expliquen els autors, aquesta síndrome abasta "des del mer goig provocat per una lectura donada, fins a una interpretació delirant provocada per la mateixa". Seria el cas, per exemple, dels estudiants de medicina que imaginem patir aquelles malalties que han estudiat o, en els casos més greus, dels suïcidis relacionats amb la lectura del *Werther* de Goethe.

Personatges literaris per explicar la ment humana

“El que més em fascina de la literatura és la seva representació dels éssers humans i de les seves relacions. Per això durant molts anys he desenvolupat una aproximació psicològica en què intento comprendre el comportament dels personatges literaris de la mateixa manera que entenem el comportament de les persones reals. Aquests personatges no són criatures de carn i ossos, és clar, però representen éssers humans que tenen molts paral·lelismes amb gent com nosaltres”. Era l’any 1997 quan **Bernard J. Paris**, crític literari americà, escrigué aquestes paraules com a pròleg de la seva obra *Imagined Human Beings*. En aquesta, l’expert en literatura intentava **desxifrar la psicologia d’alguns dels personatges més coneguts de la literatura universal** a través de la lectura de les seves obres. És a dir, una mena de consulta psiquiàtrica a través de les pàgines dels llibres.

Clar està que els personatges de ficció es construeixen sobre el paper. Però significa això que són del tot ficticis? Segons apunten els experts, en molts casos la caracterització dels personatges de ficció respon a experiències real viscudes pels propis escriptors. És a dir, comportaments, conductes i actituds observades en el món real que posteriorment es plasmen en un personatge de ficció. La representació de trastorns mentals en la literatura, per tant, no s’hauria d’entendre com un mer exercici de creació artística totalment allunyat de la realitat. Des d’aquesta perspectiva, el testimoni recollit a través de poesia, novel·la i obres de teatre pot servir com una interessant eina per aproximar-se a la psicologia.

La representació de trastorns mentals en la literatura no s’hauria d’entendre com un mer exercici de creació artística, sinó com un testimoni per aproximar-se a la psicologia des d’un altra perspectiva | Pixabay

En aquest sentit, són moltes les **obres literàries que s’estructuren al voltant de la ment** d’un personatge. És el cas, per exemple, de **novel·les psicològiques** com *Crim i càstig* de Dostoievski, *Ulisses* de James Joyce o *A la recerca del temps perdut* de Marcel Proust. En l’àmbit català, alguns dels principals exponents d’aquest gènere podrien ser Mercè Rodoreda amb obres com *Aloma* o *La Plaça del Diamant*, Miquel Llor amb *Laura a la ciutat dels Sants*. Llorenç Villalonga amb *Mort de dama* o Carles Soldevila amb *Eva, Fanny i Valentina*. Totes elles, obres on la narració dels fets es veu "interrompuda" per moments d’introspecció en la psicologia dels personatges. És a dir,

històries on el més rellevant és el món interior. D'aquí l'extens tractament de la vessant psicològica de la narració.

Anant un pas més lluny, **la relació entre literatura i psicologia** no tan sols s'ha limitat a l'anàlisi de l'obra. En alguns casos, **també ha arribat a endinsar-se en la introspecció en la ment dels propis escriptors**. Diverses revisions literàries i historiogràfiques dels autors i de les seves obres han arribat a especular sobre la possibilitat de que **els mateixos escriptors siguin víctimes de trastorns mentals no diagnosticats**. És el cas, per exemple, de la suposada depressió de Tolstoi, el trastorn límit de la personalitat de Hemingway, l'ansietat social de Kafka, els atacs nerviosos de Woolf o el trastorn bipolar d'Allan Poe. Encara que basats en l'especulació, la detecció d'aquests trastorns ajudarien a explicar la mirada d'aquests autors sobre la psicologia dels seus personatges. Uns diagnòstics que, d'altra banda, no serien d'estranyar, ja que **segons apunten les estadístiques 1 de cada 4 habitants del planeta es pot veure afectat per algun tipus de malaltia mental**.

Un viatge a través de la literatura a la recerca de referents

La tradició grecoromana, considerada per molts el bressol de la cultura occidental, ha esdevingut **una de les principals fonts de referències per a la psicologia**. En un món habitat per déus, semi-déus i personatges mitològics, els personatges de llegenda esdevenien arquetips de conducta sobre els que construïen històries moralitzadores. D'aquí el fàcil trasllat d'aquestes referències literàries com a models per explicar la ment humana. És el cas, per exemple, de la **síndrome de Diògenes** (un trastorn del comportament que es caracteritza per l'aïllament social lligat a una malaltissa acumulació de brossa), la síndrome **de Cronos** (por patològica a ser desplaçat del poder) o la **síndrome d'Ulisses** (quadre d'estrès crònic que experimenten els emigrants forçats que es veuen obligats a abandonar el seu país i, posteriorment, es veuen exposat a viatjar en situacions de perill per aconseguir una nova llar). Tots ells, personatges que han arribat a nosaltres a través del llegat escrit i gràcies als quals podem entendre determinats comportaments de la ment humana.

En aquesta mateixa línia, el que potser és el *trastorn de la personalitat* més conegut té a veure amb el personatge de la mitologia grega Narcís. Ovidi el va descriure com un jove de bella aparença que es va enamorar del seu reflex. En referència a la seva llegenda, el **Manual Diagnòstic i Estadístic dels Trastorns Mentals** defineix el *trastorn narcisista* com "un trastorn de la personalitat en el qual una persona està excessivament preocupada pel seu poder, prestigi i vanitat, i és mentalment incapaç de veure els efectes destructius que això causa a si mateix i a terceres persones". **També conegut com a megalomania i rebatejat l'any 1968 amb el nom del personatge mitològic**, es calcula que aquesta condició pot afectar fins a un 1% de la població.

Narcissus de Caravaggio i *Saturn devorant un fill* de Goya, dues obres emblemàtiques de la història de l'art en què es representen aquests personatges que han servit d'arquetip per explicar la ment humana | Wikimedia

Més enllà de les referències clàssiques, una altra font d'inspiració per entendre determinats comportaments humans han sigut **les grans obres de la literatura universal**. Creacions literàries on la complexitat dels personatges és capaç de transcendir els límits del paper i contribuir a entendre perquè determinades persones actuen d'una manera o una altra. És el cas, per exemple, de la síndrome **d'Otel·lo**, batejat en honor al personatge creat per Shakespeare i que es caracteritza per una extrema gelosia. De la mateixa manera, quan es parla d'algú obsesionat de manera malaltissa amb la seva pròpia imatge, se li diagnostica **la síndrome de Dorian Gray**, en referència a la novel·la d'Oscar Wilde. La insatisfacció sentimental crònica és lligada al **síndrome de Madame Bovary**, per l'obra de Gustave Flaubert. L'ímpetu amorós desmesurat, impulsiu i destructiu que pot acabar en tragèdia és associat amb **la síndrome d'Anna Karenina**, personatge principal de la novel·la de Lev Tolstoi.

L'imaginari dels comptes i llegendes infantils també ha sigut un terreny prolífic per batejar diverses realitats psicològiques. Si una dona tem subconscientment la seva independència i sempre està a la recerca d'algú que pugui prendre's cura d'ella: **complex de la Ventafocs**. Si un individu s'obsessiona amb la idea de no voler madurar i assumir les responsabilitats que pertoquen per la seva edat: **síndrome de Peter Pan**. Si una dona es veu obligada a exercir el rol de mare en un context que no li correspon: **síndrome de Wendy**. Si una persona estableix un lligam sentimental (excessiu) amb la naturalesa que, paral·lelament, el porta a desenvolupar odi cap aquells que no cuiden de la flora i fauna: **complex de Bambi**. Si un individu s'obsessiona amb voler resoldre tots els problemes amb l'objectiu de posicionar-se a ell mateix com el centre d'atenció: **complex de Superman**.

Aquestes referències al món de la cultura popular i dels contes infantils també han servit per batejar algunes afectacions neurològiques poc comunes com és el cas de la síndrome **d'Àlicia al país de les meravelles** (segons el qual els afectats perdrien la percepció de la mida real dels objectes i, com en el compte, podrien arribar a percebre petits objectes com a grans i a l'inrevés) o **la síndrome de la Bella dorment** (caracteritzat per episodis de son excessius que, en determinades ocasions, poden allargar-se setmanes).

Si bé és cert que **moltes d'aquestes patologies no han sigut reconegudes oficialment**, són molts els experts que defensen l'ús d'**aquestes etiquetes per fer referència a determinats comportaments humans**. En la majoria dels casos, per parlar de comportaments psicosocials o de postures intel·lectuals. El principal motiu per recolzar aquesta posició és l'empatia. És a dir, plantejar que el lligam que podem establir amb aquests personatges de ficció facilita la comprensió de determinades realitats psicològiques. Clar està, que és molt més fàcil (o simpàtic) dir-li a un pacient que pateix la síndrome de Peter Pan que no pas plantejar-li d'entrada els problemes relacionats amb la seva immaduresa crònica.

El lligam que podem establir amb determinats personatges de ficció pot facilitar la comprensió de determinades realitats psicològiques | Pixabay

El llindar entre la realitat i la ficció

És (o pot ser) la literatura un fidel reflex d'una realitat mental? O, al contrari, els trastorns mentals descrits a la literatura són impossibles de catalogar segons els criteris diagnòstics dels que disposem? [Segons afirma Glenn E. Roher](#) [5], expert en anàlisi psicològic de la literatura, aquesta disciplina "**repta continuament els posicionaments simplistes d'algunes malalties mentals** que pretenen encapsular en camises de força i definicions binàries la distància que separa els conceptes de salut i malaltia". En aquest sentit, Roher afegeix: "**La literatura sovint proporciona indicis de lucidesa en els que socialment es defineixen com a persones amb malaltia mental**, suggerint que aquestes fronteres entre el seny i la bogeria són permeables". És a dir, definicions que es poden modificar, ampliar i delimitar en funció de les lectures socials, culturals i mèdiques que s'apliquin en cada context històric.

En aquest sentit, l'**investigador en ciències socials i humanes Goksen Arasa conclou** [4]: "La literatura és la botiga d'experiències i realitats individuals, bàsicament la psique humana, la idiosincràsia, les emocions i els sentiments. En conseqüència, **tant la literatura com la psicologia es preocupen per problemes similars i ambdues poden barrejar-se entre si per oferir múltiples interpretacions i perspectives**. La característica comuna de la psicologia i la literatura és, per tant, la capacitat de cada disciplina d'emprar mètodes i enfocaments diferents per analitzar la naturalesa i l'existència humana".

Valentina Raffio ([@raffiovalentina](#) [6] - raffiovalentina@gmail.com [7])

Periodisme, humanitats, història de la ciència i divulgació científica. Investigo, escric i comunico sobre qualsevol tema que capti la meva atenció. En els darrers anys m'estic especialitzant en comunicació científica per contribuir a apropar la ciència a la societat. Actualment, col·laboro amb l'[Associació Catalana de Comunicació Científica](#) [8] i altres projectes de divulgació.

Categories: Articles

Etiquetes: Literatura

Etiquetes: Psicologia

Etiquetes: Referències literàries

Etiquetes: Trastorns

Etiquetes: Síndromes

Etiquetes: Complexos

- [9]

URL d'origen: <https://sciencecorner.diba.cat/blogs/2018/10/05/sindromes-literaries-eina-d-introspeccio-ment-humana>

Enllaços:

[1] <https://sciencecorner.diba.cat/>

[2] <https://sciencecorner.diba.cat/members/raffiov>

[3] <https://www.casadellibro.com/libro-teoria-literaria/9788424935788/1245258>

[4] https://ac.els-cdn.com/S1877042815022454/1-s2.0-S1877042815022454-main.pdf?_tid=e2ba872f-7560-4d6c-99a1-05b8cd36d375&acdnat=1529830138_c7e1f4d4c4e4142d97241d2f63d61705

[5] https://www.goodreads.com/book/show/1888616.Mental_Health_in_Literature

[6] <https://twitter.com/RaffioValentina>

[7] <mailto:raffiovalentina@gmail.com>

[8] <http://www.accc.cat/?sz=1536,864,1536,735>

[9] <https://sciencecorner.diba.cat/node/685>